

ФІНАНСУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ВОЛИНІ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У XVIII столітті Житомир стає містом працюючих єврейських ремісників, талановитих майстрів, енергійних підприємців. Житомир був також одним з найкрупніших центрів єврейського культурного життя: тут працювала легендарна єврейська друкарня, відкрите рабинське училище, перетворене пізніше в єврейський вчительський інститут. Засновано перше в Росії єврейське ремісниче училище. З містом пов'язані імена великих класиків єврейської літератури: Менделе-Мойхер Сфорима, Шолом-Алейхема, Хама-Нахмана Бялика.

Потреба наукової розробки проблеми фінансування освіти євреїв викликана відсутністю спеціальних досліджень у вітчизняній історіографії, необхідністю повного висвітлення окремих сторінок історії розвитку національних меншин України, які становлять майже четверту частину населення сучасної держави.

У XIX – на початку XX ст. питання матеріального забезпечення освітніх процесів досліджували відомі єврейські просвітники Ю. Гессен, М. Моргуліс, І. Оршанський, С. Дубнов, Т. Ротенберг, І. Кулішер, Л. Біншток, І. Шульковський. У наш час питанням історії соціально-економічних аспектів життя євреїв на Волині займаються сучасні дослідники такі, як О. Іващенко, М. Лутай, Ю. Поліщук, Н. Рудницька, М. Бармак, О. Рафальський, М. Щербак, В. Венгерська.

Мета нашого дослідження – охарактеризувати особливості фінансування єврейського шкільництва в навчально-виховних закладах Волині у XIX – на початку XX ст. З цією метою пропонується аналіз джерел фінансування єврейської освіти (коробковий та свічковий податки, благодійні внески громадян та пожертвування єврейських громад).

Фінансування державних освітніх єврейських програм здійснювалося російським урядом за рахунок коробкового і свічкового зборів. Коробковий збір – особливий вид податку на предмети першої необхідності – виник ще в

XVII ст., коли євреї поселилися в Польщі. Це була своєрідна релігійна контрибуція з євреїв королю і духовенству за право поселення в їхніх містах і містечках. У Російській імперії цей вид податку збирали з євреїв для потреб єврейської громади. Спочатку кошти належали громадам, а з часом російський уряд узяв збір податку під свій контроль, і певні кошти пішли на залучення євреїв до землеробства, а особливий податок – на суботні свічки – витрачався на утримання єврейських державних училищ.

Спочатку свічковий збір входив у коробковий. Коли у 30-х роках XIX ст. уряд порушив питання про впорядкування коробкового збору та контроль з боку державної адміністрації, з'явилися противники податку на свічки, бо таким чином він перетворився на податок з предмета релігійного культу. Проти податку на свічки виступили громадські єврейські діячі, адже сплачувати цей податок повинні були навіть найбільш бідні євреї. У 1839 р. царський уряд прийняв Положення про коробковий збір, за яким звільнили від податку предмети релігійного культу, в тому числі й свічки.

У 40- роках XIX ст., відкриваючи державні єврейські школи на кошти єврейських громад, царський уряд знову повернувся до цього податку. У проект нового Положення про коробковий збір, запропонований Міністерством фінансів у 1844 р., було внесено пропозицію, щоб так звані «три свічки», які вимагаються релігійним обрядом, були звільнені від збору. Тоді міністр народної освіти С. Уваров, спираючись на думку шановних єврейських діячів, висловився проти вилучення «трьох свічок», тому що міністерство залишилось би без коштів, необхідних для організації роботи шкіл. Проти вилучення «трьох свічок» виступили також багаті євреї, які використовували в шабатні (суботні) дні більшу кількість свічок. І їм довелося б платити податок значного розміру. Таким чином, Положення про коробковий збір визначало, що “для влаштування єврейських училищ, які складають окремий предмет витрат, за власним бажанням євреїв відновлюється збір з шабатних (суботніх) свічок та віддається у відомство Міністерства народно освіти” [1, с. 84].

У 1847 – 1848 рр. у Волинській губернії свічковий збір здійснювали купці Пумпянський та його товариш Самельсон, які згідно з контрактом, підписаним 21 січня 1847 р. з управління Київського навчального округу, для розрахунків з платниками мали виготовлені друковані квитанційні шнурові книги з печаткою. Утримувати і вести книги необхідно було за правилами Положення про свічковий збір. Книги обліку заводили на кожен рік окремо, а наприкінці року після закінчення розрахунків їх здавали в думу, магістрат чи ратушу для зберігання на випадок перевірки. Генерал-губернатор поклав контроль за виконанням вимог на членів цих державних органів [2, арк.. 21].

У більшості єврейських громад Волині коробковий збір віддавали на відкуп тому, хто давав більшу плату. В газеті “Волынские губернские ведомости” розміщували оголошення з повідомленням про місце та умови проведення торгів, наприклад: “Від Волинського губернського правління оголошення, що в його присутності буде проведений торг, з узаконеною через три дні переторжкою, на віддачу Луцького коробкового збору у відкупне утримання до закінчення діючого 4-річчя, тобто до 1 січня 1862 р.” [3, с. 3].

У другій половині XIX ст. коробковий збір залишався основним джерелом фінансування єврейського шкільництва та інших соціальних програм. Кореспондент газети “Волынь” повідомляв: “18 березня 1897 р. в залі житомирської міської управи відбудеться засідання комісії, яка складається з 21 представника єврейської громади. Питання – яка сума коробкового збору очікується у 1898 – 1902 рр., а також які необхідні витрати на утримання різного роду установ. За приблизними підрахунками річний прибуток від убою тварин та птиці складає 25 115 крб.” [4].

На Волині, як і на всій території багатонаціональної держави, євреї до 40- років XIX ст. отримували в більшості традиційну національно-релігійну освіту в хедерах, талмуд-торах, молитовних школах та ієшиботах. У другій половині XIX ст. була утворена мережа державних початкових училищ,

Житомирське ремісниче єврейське училище (1862 – 1884 рр.), Житомирське рабинське училище (1847 – 1873 рр.), Житомирський єврейський вчительський інститут (1873 – 1885 рр.).

Хедери були приватні та громадські безкоштовні. Громадські влаштовувалися для найбідніших дітей і сиріт, утримувалися за рахунок єврейських общин. Багаті євреї запрошували меламедів (учителів) навчати своїх дітей на дому. Навчання в хедері коштувало недешево. На початку ХХ ст. вартість його щорічно складала від 9 до 62 крб. [5, с. 31]. Максимальна середньорічна заробітна платня меламедів у Рівному становила 446 крб., а мінімальна у Торчині – 185 крб. Більшість меламедів на Волині мали річну зарплатню від 55 до 300 крб. і тільки 47 осіб заробляли більше 300 крб. щорічно [5, с.46].

Фінансування талмуд-тор – початкових єврейських шкіл для дітей-сиріт та із малозабезпечених сімей – було проблемним для всіх єврейських громад міст і містечок Волині. Талмуд-тори утримувалися не тільки на кошти, які надходили від коробкового збору, на благодійні внески громадян та пожертвування єврейських громад, але й на гроші, які збиралися під час благодійних концертів та вистав, на кошти прибутку від орендної плати, на відсотки з благодійних капіталів, уміщених у державні банки. Але їх не вистачало на найнеобхідніше. Кореспондент газети “Волян” писав: “Соромно стає за наших громадських діячів, коли бачиш учня талмуд-тори, який носить на собі подерте взуття і одяг, крізь дірки якого часто виглядає голе тіло хлопчика” [6]. З сумом у душі описував у журналі “Еврейская школа” учнів талмуд-тори Т. Ротенберг: “Наближаючись до талмуд-тори, я зустрів групу обідраних, босих, брудних хлопчаків... Це були талмуд-торники. Вигляд цих нещасних вихованців страшний: майже всі учні талмуд-тори мають запалення повік. А деякі трахоми, що видно з записів лікаря-попечителя... Зарослі, неохайні, обідрані, босі, з хворобливими обличчями, – вони справляли враження дикунів” [7].

Єврейські громади Волинської губернії часто організовували благодійні акції на допомогу талмуд-торам. Житомирський кореспондент газети “Волинь” у 1896 р. повідомив: “У зв’язку з початком холодного періоду, рада талмуд-тори звернулася через міську управу в губернське управління про асигнування з коштів коробкового збору додаткового кредиту у 1200 крб. на зимові пальта для 240 найбідніших дітей. Талмуд-тору взагалі відвідують діти найбіднішого класу єврейського населення, яких безумовно доводиться годувати й одягати за свій рахунок училищу. Останнє тому одночасно просить про збільшення кількості пів порцій супу, які безкоштовно відпускає єврейська дешева їдальня, з 150 до 240, відповідно до дійсної потреби. На днях місцевий благодійник Г. Готтесман пожертвував для дітей талмуд-тори 200 пар взуття” [8].

Іноді кошти для талмуд-тор надходили з неочікуваних джерел. Так, Житомирська талмуд-тора отримала 600 крб. на одяг дітям від комітету з надання допомоги євреям, постраждалим від погрому в Житомирі та околицях у квітні 1905 р. Урядові чиновники допомагали учням талмуд-тор, використовуючи різні можливості. У 1897 р. Міністерство внутрішніх справ на прохання Волинського губернатора видало із залишків коробкового збору 1200 крб. на одяг учням Житомирської талмуд-тори [9]. Наприкінці 1897 р. житомирська єврейська їдальня тимчасово припинила видавати їжу учням Житомирської талмуд-тори, тоді опікунська рада найняла кухню в іншому приміщенні і з 5 січня 1898 р. почала годувати 240 хлопчиків за свої кошти [10].

Фінансування талмуд-тор міст і містечок Волині було ще меншим. За даними “Пам’ятних книжок Київського навчального округу”, “Пам’ятних книжок дирекції народних училищ Волинської губернії” на початку XX ст. Ковельська талмуд-тора отримувала 700 крб. з коробкового збору та кошти благодійних внесків, а в 1914 р. – з коробкового збору 1800 крб. і 1134 крб. 52 коп. благодійних внесків, Луцькій талмуд-торі на утримання виділялося 2000 крб. з коробкового збору. Кошти на утримання Житомирського

ремісничого училища бралися з коробкового збору. На оплату приміщень училища, квартир майстрів, опалення і освітлення виділялося 900 крб., одяг і харчування одного учня – 60 крб., оплату праці наглядча – 400 крб., чотирьох майстрів – по 300 крб. на кожного, викладачам загальних предметів – 595 крб., придбання навчальних посібників, ремонт інструментів та на забезпечення матеріалами – 400 крб. Всього було визначено суму 6245 крб. Залишки за одними статтями могли покривати нестачу коштів за іншими, а також використовуватися на непередбачені витрати. Виділених коштів не вистачало на організацію навчально-виховного процесу, але й ті, які виділялися на утримання училища міською думою, надходили не своєчасно [11, с.2].

Житомирське рабинське училище фінансувалося з коштів свічкового збору. У 1852 р. на забезпечення роботи училища було виділено 10,4 тис. крб. [12, с. 2-10]. Фінансування Житомирського єврейського вчительського інституту також здійснювалось з коштів свічкового збору. У 1877 р. інститут отримав 22,1 тис. крб. та мав залишок з 1876 р. 15 тис. крб. Витрачено було 30 тис. крб. Кошти розподілилися таким чином: на оренду приміщення – 3,5 тис. крб., утримання будинків – 2,3 тис. крб., заробітну платню викладачам і службовцям – 13 тис. крб., на придбання книг та ін. – 8,5 тис. крб., інші потреби – 1,2 тис. крб. Залишок на 1 січня 1878 р. становив 7,3 тис. крб. [12, с. 2].

З проаналізованого вище матеріалу можна зробити висновок, що стан фінансування єврейського шкільництва був досить складним. Однак спільні зусилля єврейських громадських діячів, учених, рабинів і згуртованість, відданість традиціям іудаїзму та благодійницькій діяльності єврейського народу змогли забезпечити фінансування єврейської освіти на Волині й створити умови для досягнення досить високого відсотка грамотних порівняно з іншими представниками меншин краю. Попри низький професійний рівень учителів, слабку матеріальну базу навчальних закладів, важкі соціально-економічні і правові умови життя єврейської спільноти до

1917 р. через ці школи пройшли тисячі юнаків, які згодом стали рабинами, проповідниками, відомими громадськими діячами та вченими-рабиністами. Подальше вивчення надбань та аналіз прогалин і помилок фінансування освіти євреїв у ХІХ – на початку ХХ ст. в регіонах України дасть важливий матеріал для набуття досвіду сучасним єврейським національним школам і вищим навчальним закладам, які знову відкриваються і успішно функціонують у сучасній незалежній Україні, підтверджуючи демократичний шлях її розвитку.

Література:

1. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под общ. ред. Л. Каценельсон : 16 т. – СПб : Брокгауз-Ефрон, 1913. – Т. 14 – 960 с.
2. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 396. – Оп. 2. – Спр. 64. – 21 арк.
3. Кореспондент // Волынские губернские ведомости. – 1861. – № 70. – С. 3.
4. Кореспондент // Волынь (Житомир), 1898. – №96. – С. 4.
5. Шульковский И. Хедер на Волыни // Вестник ОПЕ. – 1912. – № 17. – С. 29-45.
6. Кореспондент // Волынь (Житомир), 1901. – №22. – С. 7.
7. Ротенберг Т. // Еврейская школа (Житомир), 1905. – №2. – С. 5.
8. Кореспондент // Волынь (Житомир), 1896. – № 239. – С. 3.
9. Кореспондент // Волынь (Житомир), 1897. – № 137. С. 2.
10. Кореспондент // Волынь(Житомир), 1898. – № 11. С. 4.
11. Горовиц И. О раввинских училищах // Рассвет. – (Житомир), 1860. – № 28. – С. 2.
12. ДАЖО. – Ф. 396. Оп. 2. Спр. 8. – 10 арк.